

И. С. ТУРГЕНЕВ

МУМУ

ТАТКНИГОИЗДАТ • 1955

И. С. ТУРГЕНЕВ

МУМУ

Ә. Бикчәнтәева тәржемәсе

ТАТКНИГОИЗДАТ

Яшьләр-балалар әдәбияты редакциясе

КАЗАН

1955

* * *

Редакторы
Ә. Г. Камал

Тышлык художнигы
П. Н. Григорьев

Художник С. Боим
рәсемнәреннән копия

* * *

УРТА ҺӘМ ОЛЫ ЯШЬТӘГЕ МӘ КТӘП БАЛАЛАРЫ ӨЧЕН

М У М У

Кайчандыр, Москвадагы кырый урамнарнын берсендә, ак колонналы, чардаклы, кыйшайган балконлы соры йортта, бик күп крепостной хезмәтчеләре белән бер тол байбикә яши иде. Анын уллары Петербургта хезмәт итә, кызлары кияүгә чыгып беткән; үзе исә йортыннан сирәк чыгып йөри, картлыгының соңгы елларын саранлык белән, эчпошыргыч ялгызлыкта үткәрә иде. Аның шатлыксыз һәм күңелсез көне күптән үткән булса, киче кара төннән дә караңгырак.

Ике аршынга якын буйлы, баһадир гәүдәле, тумыштан чукрак-телсез, таза ир, дворник Гарасим, аның барлык хезмәтчеләре арасында иң яхшыларыннан булды. Байбикә аны авылдан, туганнарыннан аерым, кечкенә өендә берүзе яшәгән жиреннән алдырды, ул иң күндәм, эшкә килгәндә аттай көчле мужик булып санала иде. Чамасыз көчкә ия булганлыктан, ул берүзе дүрт кеше хәтле эшли — аның кулында эш уйнап тора, гажәп

зур куллары белән сука тотып жир сөрсә, әйтер-сең, жирнең тыгыз күкрәген ат ярдәменнән башка да сука үзе яргансыман күренә; аңа карап торуда рәхәт. Петрау җиткәч, печән чапканда, чалгысы белән шундый нык селтәнә, яшь каен урманын төбе-тамыры белән кырып бетерер, юк итәр бу, диярсең; ә инде өч аршынлы чабагач белән бер-туктаусыз, өлгер рәвештә ашлык сукканда, ин-башларындагы озынча, нык мускуллары, нәкъ көянтә шикелле, бер күтәрелеп, бер төшеп тора. Аның мәңгегә эндәшмәс, сүз кайтармас булуы, ару-талуны белмәс хезмәтенә күркәм горурлык бирә. Шәп мужик иде ул, әгәр аның шушы бәхетсезлегә дә булмаса, аңа теләсә кайсы кыз үзе теләп кияүгә дә чыккан булыр иде... Менә Гарасимны Москвага китерделәр, аягына итек алып бирделәр, җәйгә чикмән, кышка толып тектерделәр, кулына себерке белән көрәк тоттырдылар да дворник итеп куйдылар.

Баштарак аңа мондый яңа тормыш бер дә ошамады. Ул кечә-кечедән басудагы эшләргә, авыл тормышына күнеккән иде. Бәхетсезлегә аркасында кешеләр белән аралашудан мәхрүм булып, ул, ундырышлы туфракта үскән агач шикелле, телсез һәм куәтле булып үсте... Шәһәргә күчерелгәч, ул үзен нишләтүләренә төшенә алмады, аптырашта калды, авылны сагынды, билгә кадәр куе, сусыл печән үскән болыннан әле хәзер генә китерелеп, тимер юл вагонына ябылган, аның симез гәүдәсенә әле очкынлы төтен, әле дулкынлы пар бөркелгән, дөбер-шатыр килгән тавышлар астында, алла белсен, каядыр алып барылган яшь, таза үгез үзен нишләтүләренә ничек төшенмәсә, Гарасим да нәкъ шундый хәлдә иде. Авыр крестьян хезмәтеннән соң, бу яңа эшләр Гарасимга уңчык кына булып күренде; ярты сәгәттә аның бар

эше эшләнеп бетә, ул ишек алды уртасында тук-
тап кала да, авызын ачып, барлык узып йөрүчө-
ләргә карый, гүяки, алардан үзенә аңлаешсыз
тормышны хәл итүләрен өмет итә, яки кинәт кая-
дыр бер почмакка китеп, себеркесе белән көрәген

атып бәрә дә, капкынга эләккән ерткычсыман
жиргә йөзтүбән капланып, сәгатьләр буена хәрә-
кәтсез ята. Ләкин кеше бар нәрсәгә дә күнегә,
ахыр чиктә Гарасим да, шәһәр тормышына иялән-
де. Аның эшләре күп түгел иде: ул ишек алдын
чиста тотарга, көненә ике мичкә су алып кайтыр-
га, кухня һәм йорт өчен утын ярырга һәм ташыр-
га, төннәрен ят кешеләрдән йортны сакларга тиеш
иде. Һәм әйтергә кирәк, ул үзенә тапшырылган
эшләрне чын күңелдән башкарды, аның ишек ал-
дында бер йомычка да ятмас, чүп тә булмас иде.

Аяк асты начар чакларда, аңа тапшырылган, су ташый торган арбасы белән арык биясе пычракка кереп бата икән, аны жылкәсе белән этеп жиберә дә, арбаны гына түгел, атның үзен дә өстөрәп чыгара; утын яра башласа, кулындагы балтасы пыяла кебек зыңгылдый — як-якка тумраннар, йомычкалар оча; ә инде, ятларны йортка кертмәү турында әйтеп торасы да юк. Бервакыт ул төллә ике каракны жылкәләреннән тотып алганда, аларны күтәрәп бер-берсенә маңгайлары белән китереп бәргән. Һәм шундый нык бәргән, аларның инде полициягә алып барырлыклары да калмаган, шул вакыйгадан соң, аны околоткадагылар¹ бөтенесе олылыкый башлаганнар; хәтта көндөз узгалаучы, бөтенләй явыз нияттә булмаган, гади, таныш түгел кешеләр дә бу кырыс холыклы дворниктан читкә тайпылалар, кычкырып эндәшәләр; әйтерсәң лә ул аларның тавышларын ишетә! Йорттагы башка хезмәтчеләр белән дә ул бик үк яхшы мөнәсәбәттә иде дип әйтеп булмый — алар аннан шүрләделәр, — тәбәнәк кешеләрне генә ул, үз итеп санады. Алар аның белән ымлашып сөйләштеләр, ул аларны аңлады, алар кушканны төгәл башкарды, ләкин ул үз хокукларын да яхшы белде, инде аның өстәл артындагы урынына беркем дә утырырга батырчылык итми иде. Гомумән, Гарасим тәртипне яратты, кырыс, җитди булды, хәтта, этәчләр дә аның алдында сугышырга кыймады, югыйсә харап! — ул моны күрдә исә, шунда ук аякларыннан эләктереп ала да, һавада бер ун тапкыр болгап, этәчләрнең икесен ике якка атып бәрә иде. Ишек алдында байбикәнең дә казлары үрчетелә; ләкин каз, билгеле инде, акыллы, эреләнүчән кош, Гарасим аларга хөрмәт

¹ О к о л о т к а — полиция бүлеге.

белән карый, аларны туендыра, артларыннан карап йөри; ул үзе дә олысымак ата казга охшаган иде. Аңа кухня өстендәге бер чоланны бирделәр; ул аны үзе теләгәнчә жайлады, дүрт бүкән өстенә имән такталар тезеп, кровать оештырды — бу кроватьны чын-чын баһадирлар кровате дип әйтерлек; аңар йөз пот салсаң да, сыгыласы юк; кровать астында гадәттән тыш зур сандык; бер почмакта шундый ук нык итеп ясалган кечкенә өстәл, ә өстәл янында өч аяклы урындык, анысы да шундый нык һәм авыр, Гарасим аны кайчагында үзе күтәрәп карый һәм, төшәрәп жибәрә дә кәефләнә. Чолан да калач кебек кәкрәеп килгән йозак белән бикләнә, ләкин ул кара төстә; бу йозак ачкычын Гарасим һәрвакытта үзенәң биленә тагып йөртә. Ул үз бүлмәсенә кеше кереп йөргәнне яратмый иде.

Шулай итеп, бер ел узып китте. Шул елның ахырында Гарасим белән кечкенә генә бер вакыйга булып алды.

Гарасим дворник булып торган карт байбикә һәрбер эштә борынгы горейф-гадәтләренә сакларга ярата һәм ул бик күп асраулар тота: аның өендә кер юучылар, жөйчеләр, столярлар, ир һәм хатын-кыз тегүчеләре генә түгел, хәтта сбруйлар эшләүче бер кеше дә бар иде, шул ук кеше хайваннарны һәм кешеләрне дә дэвалаучы булып санала, бикәнең үзе өчен тагы аерым бер йорт лекаре бар, ахырында, Капитон Климов исемендә бер башмакчы да бар, ансы эчеп беткән эчкече. Климов үзен жәберләнгән бәндә итеп һәм үзенә карата тиешле бая алмаган, үзен Москваның бер аулак почмагында эшсез ятарга тиешле итеп түгел, белемле, чын башкала кешесе итеп саный иде, һәм аның үз сүзләре белән әйткәндә, күкрәгенә кага-кага, өстәп-өстәп эчсә, бу инде аның чын-

нан да кайгыдан эчүе була. Бервакыт бикә белән аның баш дворецкие, сары күзле һәм үрдәк борынлы булуы өчен генә дә начальник итеп билгеләнергә тиешле күренгән Гаврило арасында аның турында сүз булды. Бикә, әле кичә генә урамнан эзләп табылган Капитонны эчеп бозылганы өчен кызгана иде.

— Ә нәрсә, Гаврило,— диде байбикә кинәт кенә,— безгә аны өйләндерергә кирәк түгел микән, син ничек уйлыйсың? Ихтимал, ул тыйнакланып китәр иде.

— Әйе шул, ни өчен өйләндермәскә-с? Була-с!— дип җавап бирде Гаврило,— һәм бу бик яхшы-с булыр хәтта.

— Әйе, ләкин кем чыгар икән соң аңар?

— Шулай шул-с. Шулай да, бусы сез ничек теләсәгез шулай эшләнәр. Әмма бит, әйтергә кирәк, аның нәрсәгә булса да хажәте булуы ихтимал, аны бит бөтенләй исәптән чыгарып ташлап булмый.

— Аңар Татьяна ошый булса кирәк?

Гаврило нәрсәдер каршы әйтергә теләгән иде дә, ләкин теләрен кысты.

— Алай!.. Әйдә, Татьянаны димли икән Татьянаны,— дип карар бирде бикә, кәефләнеп борын тәмәкесен иснәде,— ишетәсеңме?

— Тыңлыйм-с,— диде Гаврило һәм китеп барды.

Ул үз бүлмәсенә кайткач (аның бүлмәсе флигельдә булып, бөтен җир тимер сандыклар белән туп-тулы иде), Гаврило башта хатынын бүлмәдән чыгарды да, аннан соң, тәрәзә янына утырып уйга чумды. Бикәнең көтмәгәндә кушкан боерыгы аны уйга төшерде, күрәсең. Ахырында, ул урыныннан торды да Капитонны чакырырга кушты. Капитон керде... Ләкин, без укучыларга, алар арасында

булган сөйләшүләрне күрсәтеп бирүдән элек, әз сүз белән булса да Капитон өйләнәсе Татъянанын кем икәнлеген һәм бикәнең боерыгы дворецкийны ни өчен каушатканлыгы турында сөйләп үтүне артык булмас дип саныйбыз.

Татъяна, без югарыда әйткәнебезчә, кер юучы хезмәтен үтәүче (шуны әйтергә кирәк, нык өйрәнгән, оста кер юуучы булганлыктан, аңа бары тик затлы күлмәкләрне генә юарга тапшырыла), егерме сигез яшьләрендәге, сул яңагы миңле, ябык, ак чырайлы, кечкенә буйлы кыз иде. Ләкин халыкта сул як биттә миң булуны тормышы бәхетсез булачакны белдергән начар билге итеп юрау бар... Шуңа күрә, Татъяна үз язмышы белән мактана алмый иде. Бик яшъ вакытыннан ук, аны кара эштә тоттылар: ул ике кеше эшен берүзе башкарды, ә иркәлекне бервакытта да күрмәде; аны начар киендерделәр; ул иң түбән хезмәт хакы алды; аның туганнары бөтенләй булмады дияргә мөмкин: ниндидер эшкә яраксызлыгы өчен авылда калдырылган ключник карт кына аңа ага тия иде, ә башка туганнары мужик булып яшәделәр, менә барысы шунда. Кайчандыр ул матур кыз булып танылган иде, ләкин аның матурлыгы бик тиз юкка чыкты. Холкы белән ул шактый тыйнак, яисә, дөрөсөн әйткәндә, куркытылган, үзенә-үзе бөтенләй исе китмәүчән, башкалардан үлеп китәрдәй курка, бары тик кушылган эшне вакытында өлгертү турында гына уйлап йөри, беркайчан да, беркем белән дә сөйләшми, бикәнең аны беркайчан күргәне булмаса да, ул бикәнең исемен ишетү белән үк калтыранып төшә иде. Гарасимны авылдан китерткәч, ул аның чамадан тыш зур гәүдәсен күреп, коты алынуудан әз генә үлмичә калды, ничек кенә булса да, аның белән очрашмаска тырышты, өеннән чыгып кер юу урынына ашыгып

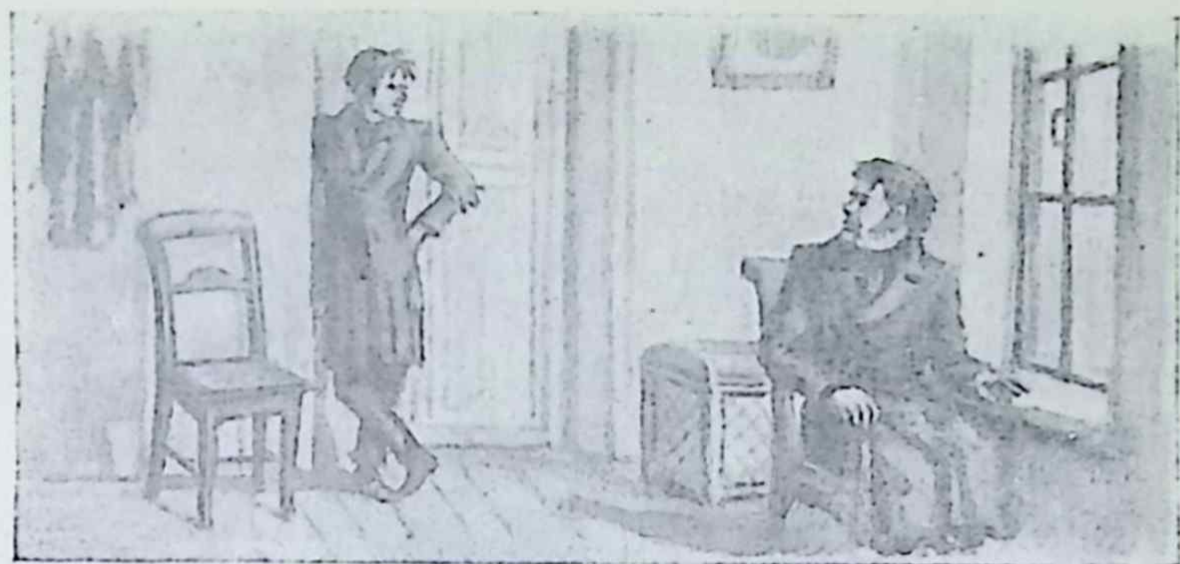
барышлый Гарасим яныннан үтэргэ туры килсэ, хэтта, куркуыннан күзлэрен кыса иде. Гарасим башта аңа артык әһәмият бирмәде, тора-бара, очраганда ул Татьянадан көлә башлады, соңрак иңде, аңа күз салгаларга да тотынды, ахыр чиктә аңардан күзен дә алмас булды. Ул кыз аңар тыйнаклығы беләнме, куркак булуы өченме — нәрсә өчен икәнән алла белсен, аның күңеленә ошады. Менә бервакыт Татьяна бикәнәң крахмалланган кофтасын сак кына тотып, ишек алдыннан узып бара иде... Кемдер аны кинәт кенә иңбашларынан көчле итеп тотып алды; ул әйләнәп карады һәм шундый кычкырып жибәрде: аның артында Гарасим басып тора иде. Ул аңар иркә мыгырдап, тилесымак көлеп, койрыгы һәм канатлары алтын путаллы әтәч прәннеке сузды. Кыз кире кагып, алмаска да уйлаган иде, ләкин ул аны кулына көчләп төртте, башын чайкады, китеп барды һәм, борылып карап, тагын бер тапкыр бик дусларча мыгырданды. Шул көннән башлап, ул кызга тынғылык бирмәде: ул кая гына бармасын, Гарасим шундук аның каршысына килеп чыга, елмая, мыгырдана, куллары белән изәп нәрсәдер аңлата, куеныннан кинәт кенә лента чыгарып, кулына көчләп тоттыра, себеркесе белән аның юлындагы тузанны себерә. Мескен кыз нәрсә эшлэргә дә белмәде. Тиздән телсез дворникның кыланышлары турында бөтен йортта беләп алдылар, Татьянага мыскыллаулар, әйтемнәр, төрле чәнечкеле сүзләр яудыра башладылар. Гарасим өстеннән, шулай да, мыскыл итэргә бөтенесе да батырчылык итә алмады: ул шаяртуны яратмый һәм кызны да аның алдында борчымыйлар иде. Ризамы, риза түгелме, кыз аның яклавы астына килеп эләкте. Гарасим бөтен чукрак-телсезләр шикелле үк, бик сизгер, һәм үзеннән яки кыздан көлгәннәрен бик

яхшы аңлый иде. Бервакыт көндөзгө аш янында Татьянаң башлыгы кастелянша, ничек әйтәләр әле, шулкадәр чәнечкеле сүзләр белән кызның теңкәсенә тияргә тотынды, кыз, мескен, үзен кая куярга да белмәде, һәм гарьлегеннән өз генә еламады. Гарасим кинәт күтәрелде дә, үзенә олы кулларын сузды һәм кастеляншаның баш өстенә куеп, шундый зәһәрле ачу белән аның йөзөнә карады, теге өстәлгә бөгөлөп төштө. Бөтенесе дә тып-тын калдылар. Гарасим яңадан кашыгын алып, ши ашарга тотынды. «Күр, чукрак шайтаны, шүрәле!»—дип мыгырдадылар барысы да авыз эченнән, ә кастелянша урыныннан торды да хатын-кызлар ягына чыгып китте. Ә тагын бервакыт

Капитонның, аның турында хәзер генә сүз барган
Капитонның, ничектер, бик ягымлы итеп Татьяна
белән сөйләшеп торганын күрәп алгач, Гарасим
аны бармагы белән ымлап үзенә чакырып алды,
аны карета сараена алып керде, почмакта тор-
ган сыңар тәртәнен башыннан тотып алып, жи-
ңелчә генә селтәнеп, ләкин бик мәгънәле итеп,
шуның белән янады. Шул вакыттан башлап Татъ-
яна белән беркем дә сөйләшмәс булды. Һәм мон-
дый эшләр аның өчен ансат кына узалар иде. Дө-
рес, кастелянша, хатын-кызлар ягына йөгереп кер-
гәч тә, шундук һушыннан язды һәм, гомумән, юри
шундый килештереп кыланды ки, Гарасимның
тупас чыгышы турында шул ук көнне бикәгә хә-
бәр итте; ләкин холыксыз карчык, кастеляншаның
артык хурга калуыннан, берничә тапкыр көлдә
генә, ул, авыр куллары белән, ничек сине бөгеп
төшерде дигән булып, кабат-кабат сөйләтте, һәм
икенче көнне Гарасимга бер сумлык акча жибер-
де. Бикә аны турылыклы һәм көчле сакчы булга-
ны өчен бүләкләде. Гарасим бикәдән шактый кур-
ка төшә, ләкин шулай да аның шәфкаты итүенә
ышана һәм Татьянага өйләнергә рөхсәт итмәс
микән дип, аңар ялыныч белән барырга жыена
иде. Ул бары бикә алдында күркәм кыяфәттә кү-
ренү өчен, дворецкий тарафыннан вәгъдә ителгән
яңа кафтанны гына көтеп тора иде, менә кинәт
шул ук бикәнең башына Татьянаны Капитонга
бирү уе килгән.

Дворецкий Гаврилоның бикә белән сөйләш-
кәннән соң нигә борчылган булуының сәбәбен
хәзер укучы үзе үк жиңел аңлар. Ул тәрәзә буен-
да утырган көе: «Бикә,— дип уйлады,— билгеле,
Гарасимны бүләкли (Гаврило моңа үзе дә юл
куйган булганлыктан, бу аңар яхшы билгеле иде),
ничек кенә булмасын, ул дәшми-тынмый торган

бер бәндә; имеш, менә Гарасим Татьяна артыннан йөри дип, бикәгә белдереп булмый бит инде. Аның өстенә, шулай эшләмәсәң, дәрәс тә булмас иде, аннан соң, Гарасим каян килеп ир булырга ярасын? Ә икенче яктан караганда, Татьянаны Капитонга бирүләре турында, алла сакласын, ул шүрәле белсен генә, ул бит йорттагы бөтен нәрсәне кырып бетерәчәк, чын-чын әгәр. Аңар бит аңлатып булмый; аны бит, андый шайтанны, гөнаһлы булам инде, гөнаһлы бәндә... берничек тә ипкә кертер хәл юк... чынлап шулай...»

Капитонның килеп керүе, Гаврилоның уйларын чуалтты. Жңцел акыллы башмакчы, кулларын артка куеп, һәм, ишек янындагы почмакка киерелеп сөялгән хәлдә, уң аягын сулы өстенә аркылы салды да, башын чайкады. Янәсе, менә, мин килдем. Минем сезгә нигә кирәгем булды?

Гаврило Капитонга карады да тәрәзә яңагында бармакларын тыпырдатты. Капитон бары тик кургашындай тонык күзләрен берәз кыса төште, ләкин аларны йоммады, хәтта жңцелчә генә елмайды һәм як-якка тырпаеп торган аксыл чәчләрен сыпырып куйды. Әйе, имеш, бу мин булам. Нәрсә карыйсың?

— Әйбәт,— диде Гаврило һәм берәз тынып торгач,— шундый әйбәт, әйтерлек тә түгел!— дип куйды.

Капитон бары тик иңбашларын гына жыерды. «Ә син, янәсе, миннән әйбәтрәкме?»,— дип уйлады ул эченнән.

— Яле, кара әле бер үзеңә,— дип, Гаврило чә-
нечкеле сүзләрен дәвам итте:

— Я, син кемгә охшагансың?

Капитон тузган, ертык сюртугына, һәм ямау-
лы штанына тыныч караш ташлады, тишек итек-
ләренә, бигрәк тә, теге, уң аягын купшы кылан-
дырып терәгән итек очына, дикъкаты белән карап,
тагын дворецкийга күзен текәде.

— Ә нәрсә-с?

— Нәрсә-с? Нәрсә-с?— дип кабатлады Гав-
рило,— житмәсә: нәрсә-с, дип торган буласың.
Женгә охшагансың ич син, гөнаһлы булам инде
гөнаһлы... Менә, син кемгә охшаган.

Капитон елт-елт итеп күзен кыскалады.

Ул тагы эченнән: «Ачуланыгыз, янәсе, ачула-
ныгыз, Гаврило Андреич»,— дип уйлады.

— Менә бит, син тагын исерек булгансың,—
дип сүз башлады Гаврило,— тагын бит? Ә? Я,
жавап бир инде.

Капитон кире сүз кайтарып:

— Саусызлыктан, спиртлы эчемлеккә юлык-
тым билгеле,— дип маташты.

— Саусызлыктан!.. Сине кирәгенчә кызды-
ручы юк, жәзаны аз бирәләр, менә эш нәрсәдә, ә
үзең житмәсә, Питерда укыган булып йөргәнсен
тагын... Укыганда бик күп нәрсәләргә өйрәнгән-
сең икән! Эрәмгә икмәк чертеп ятучы.

— Бу мәсьәләдә, Гаврило Андреич, мине ал-
ла үзе генә хөкем итә ала, башка беркем дә түгел.
Минем нинди кеше икәнемне, ни өчен бу дөньяда

яшэгәнемне һәм чыннан да икмәкне бушка ашыйммы, юкмы икәнне, бары ул гына белә. Ә инде, исереклегем турындагы фикерләрегезгә килсәк, бу очракта, мин гаепле түгел, икенче бер иптәш гаеплерәк; ул үзе мине котыртты, политикалаштырды да юк булды, китеп барды, ягъни, ә мин...

— Ә син, ата каз, урамда калдыңмы? Ах син, бүртенгән бәндә! Әлбәттә, эш аңарда түгел,— дип дәвам итте дворецкий,— бикәгә синең өйләнүң кирәк. Ишетәсеңме? Алар син өйләнсәң, кеше кыяфәтенә керерсәң дип уйлыйлар. Аңлайсыңмы?

— Ничек аңламаска-с.

— Билгеле шулай. Минемчә, сине яхшылап кулга алсаң, хәер, анысы инде алар эше. Шулай бит? Син ризамы?

Капитон елмайды.

— Өйләнү — кеше өчен яхшы эш, Гаврило Андреич. Мин дә үз тарафымнан бик рәхәтләнеп ризалыгымны белдерәм.

— Шулай булмаган кая,— дип каршы килде Гаврило, һәм үз-үзенә: «Әйтәсе дә юк, бик төгәл сөйли бу кеше». Ләкин менә нәрсә,— дип, дәвам итте ул аңа ишеттереп:— тик кәләшнең сиңа яраксызын тапканнар.

— Ә кемне тапканнар, кызыксынырга рөхсәт итсәгезче?..

— Татьянаны.

— Татьянаны?..

Капитон күзләрен дә акайтты, стенадан да читкә китте.

— Я, син нигә дип кабарындың әле? Әллә ул синең күңеленә ошамыймы?

— Ошамаган кая, Гаврило Андреич, ул кыз ярыйсы гына, эшчән, басынкы кыз... Соң сез үзе-

гез беләсез бит, Гаврило Андреич, теге шүрәле, кыр бичурасы, аның артыннан бит...

Дворецкий аянычлы рәвештә:

— Беләм, туган, барысын да беләм,— дип аның сүзен бүлдә,— әмма ләкин...

— Кичерегез, Гаврило Андреич! Ул бит мине үтерәчәк, билләһи, ниндидер бер чебенне сугып үтергән кебек, үтерәчәк, сез аның кулларына, кулларына гына бер күз төшерегез әле; аның куллары бит нәкъ Минин белән Пожарский куллары кебек. Ул бит чукрак, кыйный бирә, ә ничек кыйнаганын ишетми! Әйтерсең, төшендә йодрыклары белән селтәнә. Һәм аны тыярга бернинди әмәл юк, ни өченме? Чөнки, сез үзегез беләсез, Гаврило Андреич, ул бит саңгырау, өстәвенә әйткәнне аңламый, бүкән. Ул бит ниндидер ерткыч, кирәмәт, Гаврило Андреич,— кирәмәттән дә яманрак... ниндидер бер усақ ул, ни өчен соң мин хәзер аңардан жәфа күрергә тиеш? Билгеле, мин хәзер бер тиенгә дә тормыйм: тузып, кыршылып беткән кеше, коломен чүлмәгесыман, майга катып беткән — ә шулай да, ничек кенә булмасын, кеше бит мин. Чын әгәр, ниндидер бер килде-китте чүлмәк түгел ләбаса.

— Беләм, беләм, телеңә салынма...

— Я аллам!— дип кыза-кыза дәвам итте башмакчы:— кайчан котылырмын? Кайчан, ходаем! Бичара мин, мәңгелек хәсрәткә дучар ителгән бичара. Язмышым соң, язмышым минем, уйласаң! Кече яшемнән мин немец хужасыннан кыйналган, тормышымның яхшырак өлеше дә үз туганым кыены астында үтте, инде менә, олыгайган яшемә житкәч, менә нинди хәлләргә килеп тап булдым...

— Эх син, жан көеге,— дип сөйләнде Гаврило.— Нигә дип бу кадәр чәчелеп киттең әле, чын!

— Ничек, нигә булсын, Гаврило Андреич!

Кыйнаулардан курыкмыйм мин, Гаврило Андреич. Хужам мине кеше күрмәгән жирдә жәзаласын, ә халык күз алдында миңа сәлам бирсән, барышунда ғына мин кеше булып саналам, ә монда бит кем кулыннан кыйналырга туры килә...

Гаврилоның чыдамлыгы бетте дә:

— Я, чыгып кит моннан,— дип аның сүзен бүлдә.

Климов артына әйләнде дә, сөйрәлә-сөйрәлә чыгып ук китте.

— Әгәр, әйтик, ул булмаган булса,— дип кычкырды, аның артыннан дворецкий,— син бу эшкә риза булган булыр идеңме?

— Ризалык белдерәм,— дигән булды Капитон һәм күздән югалды.

Иң соңгы чиктә дә ул төче тел белән сөйләшүчәнлеген югалтмый иде.

Дворецкий берничә кабат ишекле-түрле йөрәнде.

— Я, хәзер Татьянаны чакырыгыз,— диде ул ахырында. Беркадәр вакыттан соң, ишетелер-ишетелмәслек кенә атлап, Татьяна килеп керде һәм бусага төбөндә туктады.

— Нәрсә боерасыз, Гаврило Андреич?— дип эндәште ул әкрән тавыш белән.

Дворецкий аңар күзен текәп карады.

— Я, Танюша,— диде ул,— кияүгә чыгасын киләме? Бикә сиңа кияү тапкан.

— Тыңлыйм, Гаврило Андреич. Ә алар миңа кияү итеп кемне билгелиләр соң?— дип өстәде ул, кыймыйча ғына.

— Капитонны, башмакчыны.

— Тыңлыйм-с.

— Ул жиңел акыллы кеше, монысы нәкъ шулай. Ләкин бикә бу турыда сиңа ышана.

— Тыңлыйм-с.

— Ләкин бер бәла бар... әлеге саңгырауны әйтәм, Гараська синең арттан йөри ди бит. Һәм син ул аюны кай ягың белән сихерләдең? Ә ул бит мөгаен сине үтерер, ул шундый аю инде.

— Үтерер, Гаврило Андреич, әлбәттә, үтерер.

— Үтерер... Я, анысын без күрербез әле. Син ни өчен: үтерер, дисең? Аның сине үтерергә хакы бармыни, үзең уйлап кара.

— Белә алмыйм, Гаврило Андреич, хакы бардырмы, юктырмы.

— Менә ничек! Син аңар болай нәрсә дә булса вәгъдә итмәгәнсеңдер дип беләм...

— Нәрсә әйтергә телисездер?

Дворецкий эченнән тынды да уйлады: «Карусыз җан син!»

— Ярар,— яхшы,— дип өстәде ул:— без әле синең белән сөйләшербез, ә хәзергә бар чыгып тор, Танюша: мин күреп торам, син бөтенләй буйсынучан.

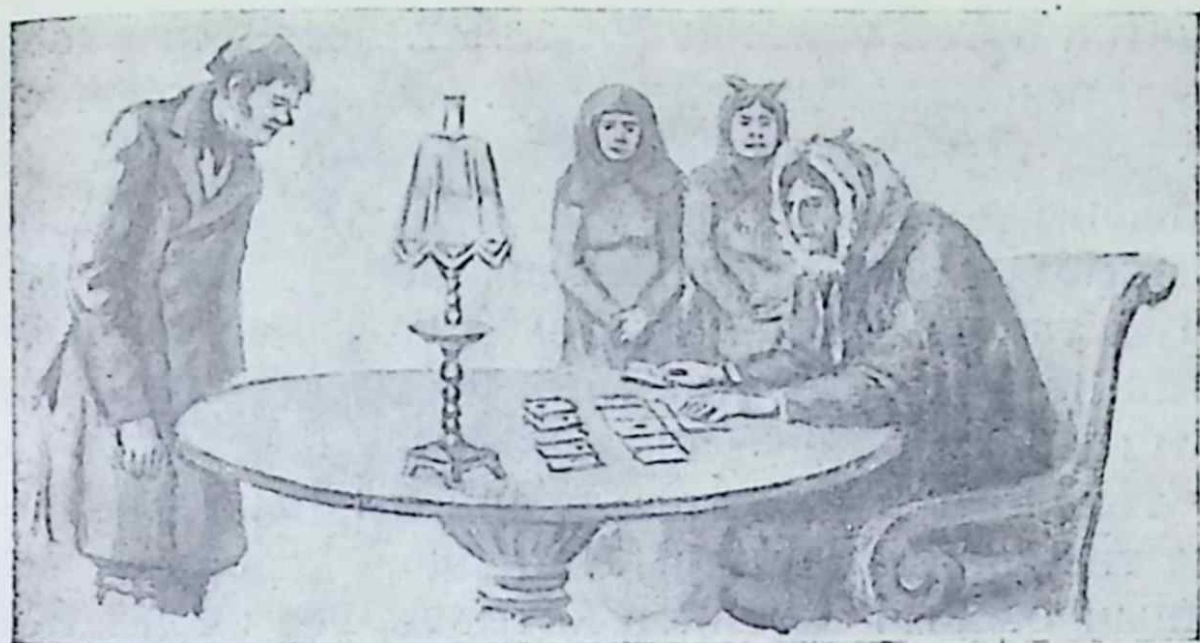
Татьяна борылып, ишек яңагына әкрен генә орынды да чыгып китте.

«Бәлки, бикә иртәгә бу туй турында онытыр да,— дип уйлады дворецкий,— минем соң нәрсәгә котым очты әле? Ул азгынны без боргычларбыз, ә ул-бу була калса, полициягә дә белдерербез...»

Ул, хатынына бик каты итеп:

— Устинья Федоровна,— дип кычкырды.— Самовар куегыз әле, минем хөрмәтлем!

Татьяна ул көнне бөтенләй диярлек кер юу өеннән чыкмады. Башта ул елап алды, аннары яшьләрен сөртеп, электәге эшенә кереште. Капитон кара төнгә кадәр ниндидер караңгы чырайлы бер кеше белән кабакта утырды һәм ул аңа үзенң Питерда бер баринда торуын, аның бар яктан да уздырган булуын, тәртипне бик күзәтүчәнлеген, бары бер хатасы өчен нәни генә гаеплән-

гәнлеген; эчкечелеккә артык бирелеп китүен, ә инде хатын-кыз белән чуалуга килгәндә, төрлечә кылануга барып җиткәнән бәйнә-бәйнә сөйләде. Караңгы чырайлы кеше аның һәр сүзен юпләп кенә утырды, ләкин ахырында, Капитон бер килеп чыккан хәл сәбәпле иртәгә үк үзенә кул салырга тиеш булуын белдергәч, караңгы чырайлы иптәш йокларга вакыт җиткәнән сизеп алды. Һәм алар бер-берсенә сүз кайтармыйча, дорфа гына аерылыштылар.

Ләкин шуны әйтергә кирәк, дворецкийның көткәннәре барып чыкмады. Бикәне Капитонның туе турындагы фикер бөтенләй биләп алды. Ул хәтта төнлә белән дә, бары тик йокысыз төннәрдә сөйләшеп чыгар өчен генә асралган бер хатын белән, шул турыда сөйләште. Бу компаньонка төнге извозчик шикелле, көндез генә йоклый, төнлә уяу яши иде.

Чәйдән соң Гаврило бикә янына доклад белән кERGәч, аның беренче сүзе: я, ничек, безнең туй барамы?— дигән сорау булды. Гаврило, билгеле инде, бара, шуннан да яхшы баруы мөмкин түгел,

Капитон бүген үк, бикәнең рөхсәтен сорарга керәчәк, дигән жавабын кайтарды. Бикәнең кәефе начар иде, шуңа күрә ул эшләр белән дә озак шөгыльләнмәде. Бүлмәсенә кайткач ук, дворецкий киңәшмә жыйнады. Чөнки бу эшнең аеруча хәл кылынуы таләп ителде. Билгеле, Татьяна карышып маташмады, ләкин Капитон, бөтен кешегә ишеттереп: минем башым икәү дә, өчәү дә түгел... берәү генә,— дип белдерде. Гарасим һәркемгә кырыс, тиз-тиз караштырып йөрде, хатын-кызлар ягының баскыч төбеннән китмәде, үзе өчен яхшы булмаган ниндидер эш эшләнгәнән, аның сизенгәнә күренеп тора иде. Жыелган кешеләр (алар арасында, аның авызыннан, һәркайчан: алай икән, алай, әйе: әйе, әйе, әйе дигән сүздән башканы ишетмәсәләр дә, аңа ихтирам белән һәркем киңәшкә килә торган, Дядя Хвост кушаматлы, карт буфетчы да бар иде) эшне шуннан башладылар: саклык өчен, ул-бу булмагае, дип, Капитонны сучистарта торган машина куелган чоланга бикләделәр дә, тирән уйга чумдылар. Билгеле, көч куллану ансат эш; ләкин алла сакласын! Гауга чыгып, бикә борчыла-нитә калса — эш харап! Нишләргә? Уйладылар, уйладылар да — ахырында, уйлап таптылар. Гарасимның исерекләрне күрәлмәвын берничә тапкырлар күргәннәре бар иде... Ул капка төбөндә утырганда, әгәр аның яныннан фуражкасын кыңгыр салган, әвеш-түвеш атлаучы, алкынганча эчкән исерек үтеп китә икән, ул, һәркайчан жирәнәп, артка борыла иде. Шуннан Татьянаны исереккә салышырга, Гарасим яныннан ава-түнә, чайкалып узарга өйрәтмәкче булдылар. Мескен кыз бик озак риза булмады; ләкин аны күндерделәр; аннары, аны сөюче бу кешедән башкача котылу мөмкин булмавын ул үзе дә күрә иде. Татьяна шулай атлап китте. Капи-

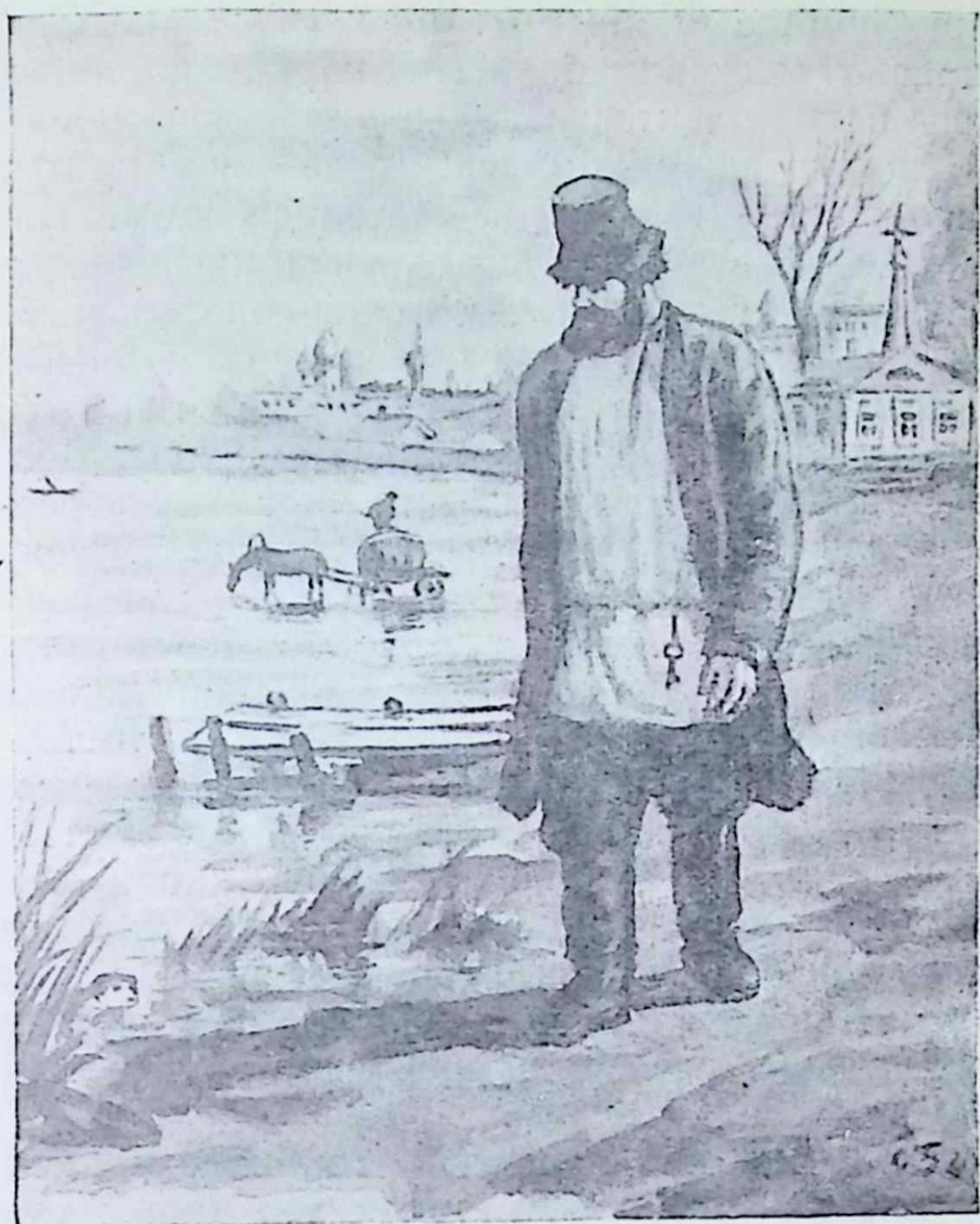
тонны чоланнан чыгардылар: ничек кенә булмасын, бу эш аңар да кагылышлы иде бит. Гарасим, көрәге белән жиргә төртә-төртә капка төбөндәгә бүкәндә утырып тора иде... Бар да бөтен почмаклардан, тәрәзә пәрделәре артыннан аңа карап тордылар...

Хәйлә көткәннән артык барып чыкты. Татьянаны күргәч, Гарасим башта, гадәтенчә, иркә мыгырдап, башын изәде; аннары ныклабрак карагач, кулындагы көрәген төшереп җибәрде, сикереп торды, аның янына килеп, йөзен аның йөзенә якын китерде... Кыз куркуыннан тагын да чайкала төште һәм күзләрен йомды... Гарасим аны кулларыннан тотып алды да, бөтен ишек алды буенча өстерәп йөгәрде һәм, киңәшмә барган бүлмәгә килеп кергәч, кызны туп-туры Капитон өстенә таба этеп җибәрде. Татьяна бөтенләй катып калды... Гарасим берәз басып торды, аннары кызга карап, мәсхәрәләп көлдә, кулын селекте дә авыр атлап, үзенә чоланына китеп барды. Тәүлекләр буенча ул шуннан чыкмады. Форейтор¹ Антипка соңыннан, Гарасимның кроватька утырган хәлдә, яңагына таянып, тын һәм тыныч кына, берәз мыгырданып, ямщикларның, бурлакларның сагышлы җыр сузгандагы кебек, башын селкеп җырлавын, икенче төрле әйткәндә, күзләрен йомып чайкалганын ярык аша күргәнән сөйләде. Антипка куркуга төшә башлагач, ярык яныннан киткән. Икенче көнне Гарасим чоланыннан чыккач, аңарда артык үзгәреш сизелми. Ул барытик ачулырак кыяфәттә иде, Капитон белән Татьянага да әз генә игътибар итми. Шул кичне үк алар икәве дә култык асларына каз кыстырып бикәгә

¹ Ф о р е й т о р — бер-бер артлы җигелгән атларның алдагысында утырып баручы кучер.

киттеләр һәм бер атнадан өйләнештеләр. Туй булган көндә дә Гарасим, үзен бик яхшы тотты; бары тик елгага барып сусыз гына кайтты: ул, ничектер, юлда мичкәне ваткан; ә төнлә, ат сараенда үзе карый торган атны шундый тырышып ышыкып, чистарткан, ат җилдә селкенгән үлән сабагы кебек чайкалган, һәм аның тимер йодрыклары астында, әле бер, әле икенче аягында авып-түнөп торган.

Бу вакыйгалар барысы да яз көне булып узды. Тагын бер ел үтеп китте, бу ел эчендә Капитон бөтенләй эчүчелеккә бирелде. Күздән төште, кеше буларак, бернигә дә яраксызга чыккач, хатыны белән бергә олауга утыртылып, ерак авылга озатылды. Китәсе көнне, ул аны кая гына җибәrmәсеннәр, ник шунда хатыннар кер юганда бәләкләрен һавага элөп тора торган җиргә җибәrmиләр, ул барыбер юкка чыгачак кеше түгел, дип батырланып йөрдө, ә аннан соң, рухы төште, үзен томана кешеләр янына җибәрәләр дип, зарлана башлады, һәм ахырында шулкадәр изрәде, үзенң башына да кия алмас булды, ниндидер шәфкателье жан фуражкасын маңгаена төшереп, козырегын рәтләде дә аның башына сугып куйды. Бар нәрсә дә эзер булгач, мужиклар кулларына дилбегәне тотып һәм бары тик: «Аллага тапшырдык!» дигән сүзне генә көтеп торганда, Гарасим үзенң чоланыннан чыкты да, Татьянага якын килде һәм аның өчен дип, бер ел элек алып куелган кызыл җөп шәлне истәлек итеп бүлөк итте. Үз тормышындагы бөтен эшәкелекләргә шушы көнгә кадәр салкын канлылык белән түзөп килгән Татьянаң күзләренә яшь килде һәм, арбага утыргач, Гарасим белән өч тапкыр христианнарча үбеште. Гарасим аны басу капкасына кадәр озатмакчы иде, башта аның арбасы белән

янәшә барды, ләкин кинәт, Крымский Бродта тукталды, кулын изәде һәм елга буйлап китте.

Бу хәл кичкә таба булды, ул акрын гына су-га карап бара иде. Кинәт аның күзенә яр кыры-ендагы ләмдә нәрсәнендер кыймылдап ятканы күренде. Ул иелде һәм, никадәр тырышса да, су-дан үрмәләп чыга алмыйча азапланган аклы-ка-ралы көчекне күрде, ул тыпырчына, ярдан таеп

төшә һәм аның ябык, юеш гәүдәсе калтырана. Гарасим, мескен эт баласына карады да, аны бер кулы белән эләктереп алды, һәм үзенә куенына тыгып, зур адымнар белән атлап өенә кайтырга юнәлде. Ул үзенә чоланына керде, коткарылган көчөкне кроватена салды, үзенә авыр чикмәне белән каплады, башта ат сараеннан салам алып керде, аннары кухнядан бер чокыр сөт алып килергә йөгәрде. Чикмәнән жайлап кына салды да, салам түшәп, сөтне кровать өстенә куйды. Мескен көчөк әле өч атналык кына иде, аның күзләре яңагына ачылганнар, хәтта бер күзә икенчесенә караганда берәз зуррак та төслә күренә; ул әле чокырдан эчә дә белми, калтырана һәм күзләрен кыскалый иде. Гарасим аны башыннан ике бармагы белән жиңелчә генә эләктереп тотты да, авызын сөткә якын китерде. Көчөк кинәт комсызланып, дер-дер килеп, төчкерә-төчкерә, тончыга-тончыга, сөт эчә башлады. Гарасим карап торды-торды да кинәт шундый итеп көлөп жибәрде... Бөтен төн буе ул аның белән маташты, аны йокларга яткырды, тәннәрен корытты һәм ахырында аның янына ятып, ниндидер куанычлы тыныч йокыга чумды.

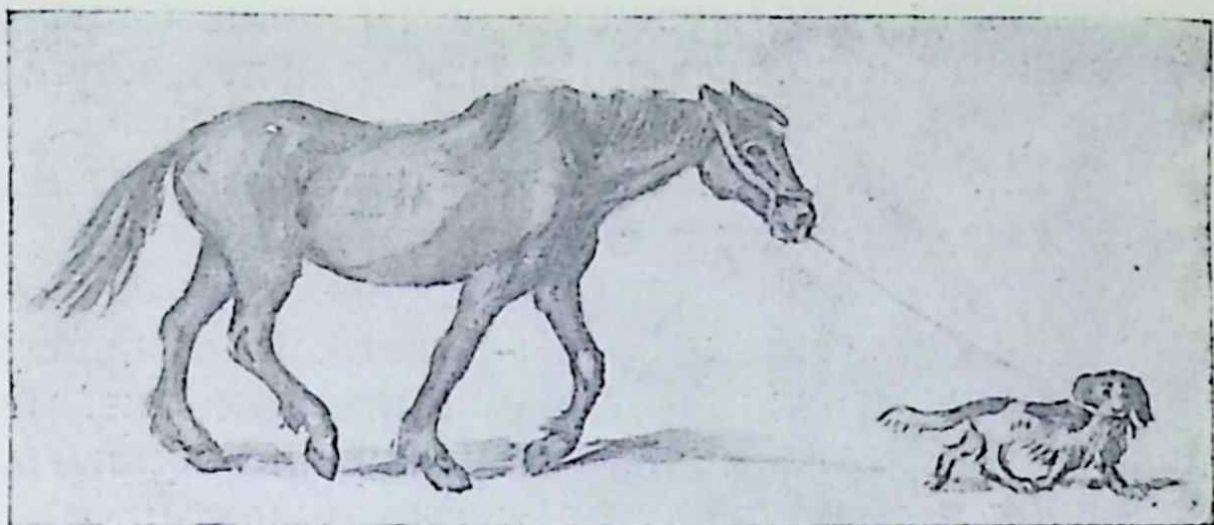
Гарасим этне шулкадәр тәрбияләде, хәтта, бер ана да үз баласын шулкадәр карый алмас иде. (Табылдык — ана эт булып чыкты.) Башта ул бик жыбыкый, чандыр, ямьсез иде, әкрәнләп рәтләнә һәм түгәрәкләнәп китте, ә сизгез айдан соң, коткаручысының иренмиңә тәрбияләве аркасында, испан нәселеннән, озын колаклы, тузгак һәм трубасыман койрыклы, акыллы зур күзле, чибәр генә эт булып өлгәрде. Ул Гарасимга бик нык ияләште, аннан бер генә адымга да калмады, койрыгын болгап, гел аның артыннан йөрде. Ул аңар Муму дип исем кушты. Чөнки Гарасим,

телсез буларак, мыгырдау белән башкалар игъ-тибарын үзеңә жәлеп итеп булганны бик яхшы белә иде. Йорттагыларның барысы да этне бик яраттылар һәм алар да аны Мумуня дип атадылар. Ул гадәттән тыш акыллы булып, һәркемгә иркәләнсә дә, бары тик Гарасимны гына ярата иде. Гарасим үзе дә аны үлеп яратты... һәм башкалар аны сыйпаганда ул күңелсезләнә иде: эте өчен куркыпмыдыр, көнләшепмедер, — алла белсен! Көчөк, һәр иртәне Гарасимны итәгеннән тартып уята, үзе белән дус яшәгән су ташучы карт бияне тезгененнән тартып Гарасимга китерә, һәм алар белән бергәләп, елгага бик эре генә төшөп китә, көрәкләрне, себеркеләрне каравыллый, аның янына беркемне дә якын китерми иде. Гарасим этенә кереп-чыгып йөрер өчен дип, чоланы ишегенә тишек тиште һәм Муму Гарасим чоланында

үзенен тулы хужа булуын сизенгән кебек кыланды, шуңар күрә, анда кERGәч тә бик иркенләп кроватка сикереп менә иде. Төнлә ул бөтенләй йокламый, ләкин, арт аякларына утырып, танавын югары күтәрәп, күзләрен кысып, эч пошканнан йолдызларга карап өрүче кайбер аңгыра йорт эте кебек кирәкмәскә өрми, юк!—гадәттә, Мумуның нечкә тавышы тикмәгә генә ишетелми—я ят кеше койма буена килә, яисә каядыр шикле тавыш яки кыштырдау ишетелә... Бер сүз белән әйткәндә, Муму йортны бик яхшы саклый иде. Дөрес, ишек алдында аңардан башка тагын соры тимгелле, сары төстәге Волчок дип йөртелгән эт тә бар. Ләкин аны беркайчан да, хәтта төнлә бөдән дә чылбырдан ычкындырмыйлар, аннары ул үзе дә картлыгы сәбәпле, иректә йөрүне бөтенләй сорамай — үзенен оясында бөгәрләнәп ята бирә һәм әллә нидә бер генә карынкы, саңгырау тавыш белән өргәнә ишетелә, болай өрүнен, барыбер файдасыз икәнән үзе дә сизгәндәй, бик тиз туктый. Муму байбикә йортына керми һәм, Гарасим бүлмәләргә утын ташыганда, һәрвакыт артта кала да, ишек артыннан әз генә шыкылдау ишетелсә дә, колакларын торгызып, башын әле уңга, әле сулга боргалый, түземсезлек белән хужасының чыгуын көтеп тора...

Шулай итеп тагын бер ел үтеп китте. Гарасим үзенен дворниклык хезмәтен башкарып, үз ямышына бик разый булып яшәгәндә, кинәт көтелмәгән бер хәл килеп чыкты... ул болай булды: бер бик матур жәйге көндә бикә үзенен асраулары белән кунак өендә арлы-бирле йөрөнә иде. Аның күңеле күтәренке, көлә һәм шаян сүзләр әйтә, асраулар да көлешәләр һәм шаян сүзләр әйтәләр, ләкин аларда артык шатлык юк: бикә-

нең мондый күнел күтәрелү сәгате башлануны йорттагылар бик яратып бетермиләр, чөнки беренчедән, бикә мондый вакытларда бар кешенен дә бик тиз, тулысынча, үзе кебек шат булуын таләп итә, әгәр дә кемнең дә булса йөзе шатлык белән балкымаса, ачулана, икенчедән, аның бу күнел күтәренкелеге озакка бармый һәм гадәттә, караңгы, эчпошыргыч күнел төшенкелеге белән алмашына. Бу көнне ул йокысыннан ничектер үзен бәхетле сизеп торды, карта салганда ана дүрт валет чыкты, бу теләкләр үтәләчәкне белдерә (ул һәр иртәне карта салып карый иде); чәй дә анар аеруча тәмле булып тоелды, шуның өчен горничныйны да мактады, аңа ун тиен чәйлек тә бирде. Бөрешкән иреннәре белән төче елмаеп, кунак бүлмәсендә йөри торгач, бикә тәрәзә янына килеп туктады. Тәрәзә каршында кечкенә бакча жәелеп ята: нәкъ уртадагы чәчәкләр түтәлендә, роза чәчәкләре куагы астында, Муму яткан һәм бик тырышып сөяк кимерә иде. Бикә аны күреп алды.

— Я, ходаем!— дип кычкырып жибәрде ул кинәт,— бу нинди эт соң?

Бикәнен эндәшүен ишеткән асрау кыз, мескен, начальнигының кычкыруын ничек дип аңларга

да белмәгән хәлдә, үзеннән өстен кеше алдында туа торган сагышлы тынычсызлык белән, каушап калды.

— Б... б... бел... мим-с,— дип мыгырданды, асрау кыз,— телсезнекедер ахры...

— Я, ходаем!— дип бикә аның сүзен өзде,— ул нинди сөйкемле эт! Аны бирегә алып керсен-нәр. Ул аны күптән асрыймы? Ничек соң аны миң моңарчы күрмәгәнмен?.. Алып керергә кушыгыз.

Асрау кыз шунда ук ашыгып ишектән алгы бүлмәгә чыгып китте.

— Әй бәндә, бәндә! — дип кычкырды ул.— Мумуны тизрәк бирегә китереgez! Ул шунда, бакчада.

— Ә ул Муму исемлемени?— диде бикә:— бик яхшы исем.

— Ах, бик яхшы-с,— дигән булды асрау кыз.— Тизрәк, Степан!

Лакей хезмәтен үтәүче, таза егет Степан, жан фәрманга бакчага йөгерде дә Мумуны тотып алмакчы булды. Ләкин эт, аның бармаклары арасыннан ансат кына ычкынды, койрыгын күтәреп, шул вакыт кухня тирәсендә кулындагы мичкәне уенчык барабан шикелле әйләндерә-әйләндерә каккалап, селеккәләп торган Гарасим янына бар көченә чабып китте. Степан аның артыннан йөгерде, аны хужасы аягы арасыннан ук тотып алырга чамалаган иде дә, ләкин житез эт ят кулга бирелмәде, сикергәләнде, боргаланды. Гарасим бу маташуларга көлеп карап торды, ахырында Степан гарьләнеп башын күтәрде дә аңар, бикә синең этеңне алып керергә кушты дип, ымлаулар белән ашыгып аңлата башлады. Гарасим берәз гажәпләнде, шулай да Мумуны чакырып жирдән күтәреп алды да, Степанга бирде. Степан этне кунак бүлмәсенә алып кереп паркет

идән өстенә бастырды. Бикә аны ягымлы тавыш белән үз янына чакыра башлады. Мумуның ту-
ганнан бирле мондый гажәп йортларда булганы
юкка күрә, бик курыкты һәм ишеккә ташланмак-
чы иде, ләкин эзер торган Степан этеп җибәргәч,
калтыранып стенага елышты.

— Муму, Муму, кил инде яныма, килче бикән
янына, курыкма кил, юләркәем...

Асраулар да:

— Кил, кил, Муму, бикә янына кил,— дип
кабатладылар.

Ләкин Муму тирә-ягына моңсу гына караш-
тырды да урыныннан кузгалмады.

— Аңар ни дә булса ашарга китерегез,— диде
бикә.— Нинди аңгыра ул! Бикәсе янына килми
бит. Нәрсәдән курка?

Асраулардан берсе кыюсыз һәм юаш тавыш
белән:

— Ул күнекмәгән әле,— дип куйды.

Степан кечкенә тәлинка белән сөт китереп,

Муму алдына куйды, ләкин Муму сөтне хәтта иснәп тә карамады, электәгечә калтыранып, як-ягына каранып тора бирде.

— Ах, нинди син!— диде бикә аңар якын килеп, бөкрәеп аны сөймәкче булды, ләкин Муму дерелдәгән башын борды да тешләрен ыржайтты. Бикә жәһәт кенә кулын тартып алды...

Беразга бар да тын калды. Муму, көчсез генә итеп, зарлы, ялынычлы, һәм гафу үтенгән-сыман чинап куйды... Бикә читкәрәк тайпылды да чыраен сытты. Этнең кинәт кенә ясаган хәрәкәте аны куркыткан иде.

Асраулар барысы берьюлы:

— Ах!— дип кычкырдылар. — Тешләмәдеме ул сезне, алла сакласын! (Мумуның үз гомерендә беркемне тешләгәне юк иде.) Ах, ах!

— Алып китегез аны хәзер,— диде карчык, үзгәргән тавыш белән.— Әшәке көчек!

Һәм ул әкрән генә борылып, үз кабинетына юнәлде. Асраулар куркып, бер-беренә караштылар да, аның артыннан кермәкче булганнар иде,— ләкин ул тукталып аларга салкын караш ташлады һәм: «Кая барасыз? Минем сезне чакырганым юк бит»,— диде дә кереп китте.

Асраулар, өметсезләнеп, Степанга кул изәделәр; ул Мумуны тотып тиз генә алып чыгып китте дә туп-туры Гарасимның аяк астына ташлады, ә ярты сәгатътән инде, өйдә тирән тынлык урнашты, һәм карт бикә үзенә диванында кара болыттан да караңгырак булып утыра иде.

Уйлап кына кара, кайчагында жыен юк-бар нәрсәләр дә кешенә кәефен боза ала бит!

Бикә кич житкәнгә кадәр кәефсез йөрде, беркем белән дә сөйләшмәде, карта да уйнамады һәм төнен дә тирән борчылу эчендә үткәрде. Одеколонның да гадәттә бирелә торганын бирмәгәннәр,

мендәреннән сабын исе килә кебек тоелды аңа һәм ул кастеляншаны бөтен урын-жирне иснәп чыгарга мәжбүр итте,— кыскасы, дулады һәм бик каты «кызды». Икенче көнне иртә белән ул Гаврилоны гадәттәгедән бер сәгать элегрәк чакыртты.

Гаврило аның кабинетының бусагасыннан, эчке мыгырдану белән атлап кергәч үк:

— Әйт әле, зинһар,— дип башлады ул,— нинди эт ул безнең ишек алдында төн буена өрдә? Миңа йокларга ирек бирмәде!

— Эт-с... нинди димсез-с... бәлки, телсезнең этедер-с,— диде Гаврило бик үк нык булмаган тавыш белән.

— Белмим, телсезнекедерме, башка берәүнекедерме, ләкин миңа йокларга ирек бирмәде. Аннан соң, мин гажәпләнәм, нигә хажәт безгә шулкадәр этләр өерә! Беләсем килә? Безнең ишек алдында бер эт бар бит инде?

— Ник булмасын-с! бар-с! Волчок-с.

— Я, шулай булгач, безгә икенчесенең нигә кирәге бар? Бу бары тик тәртипсезлек кенә тудыра. Йортта олы кеше юк, менә нәрсә. Шулай ук, телсезгә эт нәрсәгә кирәк? Кем аңа минем ишек алдында эт асрарга рөхсәт иткән! Кичә мин тәрәзә янына килдем, ә эт анда бакчада ята, ниндидер шакшы нәрсәне өстерәп килгән дә ки-мереп ята, ә минем анда роза чәчәкләрем үсә.

Бикә берәзгә тынып торды.

— Бүген үк эзе дә калмасын... Ишетәсеңме?

— Тыңлыйм-с.

— Бүген үк. Ә хәзер бар, кит. Докладка мин сине соңыннан чакырырмын.

Гаврило чыгып китте.

Кунак бүлмәсеннән узышлый, дворецкий тәртип өчен кечкенә кыңгырауны бер өстәлдән икен-

че өстэлгә алып куйды, залга кергәч үзенен үрдәк борынын экрен генә сеңгерде дә алгы бүлмәгә чыкты. Алгы бүлмәдә коник¹ өстендә, аның өчен одеял хезмәтен үти торган сюртугы эченнән куырылган аякларын чыгарып, сугыш картиналарында төшерелгәнчә, үлгән солдат кыяфәтендәге Степан йоклап ята иде. Дворецкий аны төрткәләп уятты да шыпырт кына аңа ниндидер йомыш кушты, аңарга Степан ярым иснәп, ярым шаркылдап жавап кайтарды. Дворецкий чыгып китте, ә Степан сикереп торды, өстенә кафтанын һәм аягына итекларен киде дә чыгып, баскыч алдында туктады. Биш минут та үтмәде, аерылмас дусы Мумуны иярткән, аркасына зур бәйләм утын күтәргән Гарасим күренде. (Бикә йокы бүлмәсә һәм кабинет мичләренә, хәтта жәй көне дә яктыра иде.) Гарасим ишеккә яны белән килеп, ишекне жылкәсе белән төртеп ачты да, утыннарын күтәргән хәлдә, өйгә кереп китте, ә Муму, гадәттәгечә, аны ишек төбөндә көтеп калды. Шунда Степан, уңайлы вакыттан файдаланып, козгын чебешкә омтылган кебек, Муму өстенә ташланды, аны күкрәге белән җиргә кысып, кочаклап алды, картузын да кимичә, этне күтәреп ишек алды буенча йөгерде, аннан беренче очраган извозчикка утырып, Охотный рядка чаптырды. Анда ул сатып алучыны бик тиз табып, иң кимендә бер атна бәйдә тотыгыз дигән шарт белән, илле тиенгә сатарга риза булды, һәм шунда ук кире әйләнеп кайтты, ләкин өйгә кайтып җиткәнче үк извозчиктан төште һәм, йортны тирәли әйләнеп, арткы тыкрыктагы койма аркылы сикереп, ишек алдына төште; Гарасим белән очрашудан куркып, кечкенә капкадан кермәде.

¹ К о н и к — асты тартмалы скамья.

Хәер, аның куркуы юкка гына булды: Гарасим ишек алдыннан чыгып киткән иде инде. Өйдән чыккач ул, шундук Мумуның юклығын сизеп алды; ул, Мумуның кайчан да булса аны көтеп тормыйча киткәнен хәтерләми иде, ул, әрле-бирле йөгөргәләп, эзли башлады, үзенчә исемен әйтеп

чакырды... чоланына, печәнлектә атылып керде, урамга йөгөрөп чыкты, — анда-монда чапты... Югалган! Ул кешеләргә мөрәжәгать итте. Ул зарланган хәлдә, төрле аянычлы ымлаулар белән, кешеләрдән сорашты, кулын жирдән ярты аршын биеклектә күтәрәп тә, кулы белән аның рәсемен ясаган кебек итеп ишарәләр ясап та күрсәтте... Кайберәүләр Мумуның кая киткәнен чынлап та белмиләр, һәм бары тик башларын гына чайкадылар, ә кайсылары белсәләр дә, аңар мыскыллап җавап кайтардылар, ә дворецкий гадәттән тыш эре кыяфәتكә кереп, кучерларга акыра башлады. Шуннан соң Гарасим йорттан чыгып югалды.

Ул кайтканда караңгы төшөп килә иде инде.

Аның йончыган кыяфәтенә, ава-түнә йөрешенә, тузанланган киemenә карап, йөгерә-йөгерә ярты Москваны әйләнәп чыккандыр дип уйларга мөмкин иде. Ул бикә йортының тәрәзәләре каршысына килеп басты. Хезмәтчеләрдән жиде-сигез кеше жыйналып торган баскыч алдына күзен тутырып карады, артына әйләнәп тагын бер кат: «Муму!» дип мыгырдады. Мумунуң жавабы ишетелмәде. Гарасим кире борылып китте. Бары да аның артыннан карап калдылар, ләкин берәү дә елмаймады, берәү дә бер сүз әйтмәде... ә кызыксынучан фореитор Антипка, икенче көнне иртә белән кухняда, телсезнең төн буге ухылдап чыгуы турында сөйләде.

Икенче көнне Гарасим бөтенләй күренмәде, аның урынына теләмәсә дә кучер Потап су алып кайтырга тиеш булды. Бикә Гаврилодан, үз боегыгының үтәлүе турында сорады, Гаврило, үтәлде, дип жавап кайтарды. Икенче көнне иртә белән Гарасим, үзенең чоланыннан чыгып, эшкә тотынды. Төш вакытында көндөзгә ашны ашагач, тагын берәүгә дә баш имичә чыгып китте. Аның болай да, башка чукрак-телсезләрнеке кебек үк жансыз чырае, хәзер әйтерсең лә ташка әйләнгән иде. Төшке аштан соң ул тагын ишек алдыннан чыгып юк булды, ләкин озак йөрмәде, кире әйләнәп кайтты һәм шундук печәнлеккә менеп йокларга ятты.

Айлы, аяз төн килеп житте. Авыр сулап һәм бер яктан-икенче якка өзлексез әйләнгәләп ята торгач, Гарасим кинәт кемдер аны итәгеннән тартадыр кебек тойды; ул дерелдәп куйды, ләкин башын күтәрмәде, хәтта күзләрен кысты, менә итәкне әүвәлгесеннән катырак итеп тарттылар; шуннан соң гына ул сикереп торды... аның алдында Муму әйләнгәләп йөри иде, муенында өзәлгән-

нән калган бау кисәге асылынып тора. Гарасимның тавыш-тынсыз күкрәгеннән сузынky шатлык авазы ыргылып чыкты; ул Мумуны күтәрәп алды, кочаклап күкрәгенә кысты; күз ачып йомганчы, Муму аның борынын, күзләрен, сакал-мыекларын ялады... Ул берәз уйланып торды, сакланып кына печәнлектән төште дә, як-ягына каранып, аны берәү дә күзәтеп тормаганлыкка ышангач берниңди хәвеф-хәтәрсез, үзенә чоланына кайтты. Этнән үзеннән-үзе югалмаганын, бәлки, бикәнәң боерыгы буенча юк иткәнлекләрен, Гарасим башта ук сизенгән иде инде. Мумуның бикәгә ырылдаганы турында, ымлаулар ярдәмендә Гарасимга аңлатканнар иде инде, һәм ул саклану чараларын күрергә булды. Башта ул Мумуны ипи ашатып туйдырды, аны иркәләде, яткырды, аннан соң фикер йөртә башлады, бөтен төн буе тоташтан, аны ничек яхшырак итеп яшерү турында уйланды. Ахырдан ул уйлап тапты: көн буена чоланда калдырырга, аның янына сирәк кергәләп чыгарга, ә

төнлө һавада йөртеп керергә булды. Ишектәге тишекне үзенен иске чикмәне белән ныгытып томалады һәм, әз генә яктыра башлау белән, бер нәрсә дә булмагандай, хәтта йөзөндәге моңсулыгын да (гаепсез хәйләсен!) саклаган хәлдә, ишек алдына чыкты. Муму чинавы белән үзен тоттырыр дип, мескен телсезнең башына да килмәде: чыннан да телсезнең эте кире әйләнөп кайтканлыгын һәм аның чоланда биктә торуын, йорттагылар бик тиз белөп алдылар. Ләкин аның үзен дә, этен дә кызганудан, ә бәлки, беркадәр аңардан куркуларыннан булырга кирәк, хәйләне сизгәннәрен Гарасимга белдермәделәр. Дворецкий гына башын кашыды: «Әйдә, булмаса тагын, аллага тапшырдым! Бәлки, бикә дә сизмәс әле!» — дип кулын селкеде. Аның каравы, ул көнне телсез һичкайчан булмаганча тырышты: бөтен ишек алдын чистартып, кырып-себерөп чыгарды, бакчадагы бөтен чүп үләннәрнең бөртөгөн дә калдырмыйча йөлкөп бетерде, бакча коймасындагы барлык казыкларны, һык тораһы икән дип, үз кулы белән тартып-тартып карады һәм үзе үк аларны яхшылап кагып та куйды, — кыска гына әйткәндә, шулкадәр эшләде һәм тырышты, хәтта, бикә үзе дә аның тырышлығына игътибар итте. Гарасим көн буена бер-ике тапкыр, яшеренөп кенә үзенен ябылуда ятучысы янына керөп чыкты; төн житкәч, печәнлектә кунмыйча эте белән чоланда йөкларга ятты, һәм бары төнгө икәдә генә аны саф һавага йөрөргә алып чыкты. Аның белән шактый йөргәч, инде кире керергә жыенганда, кинәт койма артында, тыкрык ягыннан, һиндидер кыштырдау тавышы ишетелде. Муму колакларын торгызды, ырылдады, коймага якын килде, иснәнде дә көчлө, ачы тавыш белән өрөргә тотынды. Ниндидер исерөк анда төн кунарга үзенә куыш

тапкан икән. Нәкъ шул вакытта, бикә бик озакка сузылган «нервлы кәефсезләнү»дән соң, тынычлап йокыга киткән иде: мондый кәефсезләнү аңарда һәркайчан артык туклыклы кичке аштан соң була торган иде. Кинәттән өргән эт тавышы аны куркытып уятты; аның йөрәге кызу типте һәм тынып-тынып калды.

— Кызлар, кызлар!— дип ыңгырашты ул.— Кызлар!

Куркынган кызлар аның йокы бүлмәсенә атылып керделәр.

Ул кулларын як-якка жәеп, кайгылы тавыш белән:

— Ох, ох, үләм!— дип мыгырданды.— Тагын, тагын шул эт!.. Ох, докторны чакыртыгыз. Алар мине үтерергә телеләр. Эт, тагын шул эт! Ох! — һәм ул башын артка ташлады, аның болай кылануы, һуштан язуны белдерергә тиеш иде.

Докторга, икенче төрле әйткәндә, йорт лекаре Харитонга чаптылар. Бу лекарьның бөтен оста-

лыгы шуннан тора иде, ул йомшак олтанлы итек-
ләр кия, бик нэзакәтле итеп пульска тотына белә,
тәүлектә ундүрт сәгать йоклый, ә калган вакыт-
ларында һаман уфылдый һәм бикәне һаман лавр-
чия тамчылары белән сыйлый белә,— дэвалаучы
шундук йөгереп килде, яндырылган каурый төте-
не белән төснәде, һәм бикә күзләрен ачкач, ши-
фалы тамчылар салынган рюмканы көмеш под-
носка куеп, ашыга-ашыга бикәгә китерде. Бикә
аны эчте, ләкин шундук тагын эттән, Гаврилодан,
үзенә язмышыннан елак тавыш белән зарлана
башлады. Ул мескенне, карт хатынны, имеш,
барысы да ташлаганнар, аның турында, имеш,
бәрәү дә кайгыртмый, барысы да аның үлүен генә
телиләр, имеш. Ләкин шул ук вакытта, бәхетсез
Муму өрүендә дәвам итте, ә Гарасим аны койма
буеннан алып китәргә юкка гына маташты.

— Менә... менә... тагын...— дип мыгырданды
бикә һәм тагын күзләрен акайтты.

Лекарь асрау кызының колагына пышылдады,
анысы тиз генә алгы бүлмәгә чыкты да, Степан-
ны төрткәләп уятты, Степан Гаврилоны уятырга
йөгерде, Гаврило кызып китеп, бөтен йортны
аякка бастырырга кушты.

Гарасим әйләнәп карады, тәрәзәләрдәге ут
яктысын һәм күләгәләрне күрәп алды, бәла туа-
чагын йөрәгә сизеп, Мумуны култык астына кыс-
тырды да чоланга кереп бикләнде. Берничә ми-
нуттан соң биш кеше аның ишегенә ябырылды-
лар, ләкин ишек бастырыклы булгач, тукталып
калдылар. Гаврило бик каты каушап, алар янына
килде дә, барысына да иртәнгә кадәр монда
калырга һәм каравылларга кушты, ә үзе хатын-
кызлар ягына керде. Гаврилоның үзе белән бер-
гәләп чәй, шикәр һәм башка шуның кебек азык-
ларны урлашучы һәм үзара исәп-хисап йөртүче,

өлкән компаньонка Любовь Любимовна аркылы, этнен, бәхетсезлеккә каршы тагын каяндыр әйләнәп кайтуын, ләкин иртәгә үк аның исән калмаячагын бикәгә белдерергә, һәм бикәнең гафу итүен, ачуланмавын, тынычлануын сорарга кушты. Бикә, билгеле, бик үк тиз тынычлап та китмәгән булып иде дә, ашыккан арада лекарь аңар унике тамчы урынына кырык тамчы тамызган: лавр-чия тамчыларының көче аңар тәәсир дә иткән — чирек сәгатътән бикә инде тынычлап, каты йокыга талган иде; ә Гарасим, бөтенләй агарынып, үзенә кроватенда ятты һәм Мумунуң авызын бик нык итеп кыса иде.

Икенче көн иртә белән бикә шактый соң гына уянды. Гаврило, Гарасимның саклану урынына һөжүм ясарга боерык бирү өчен, бикәнең йокыдан торуын көтә иде. Ә үзе нинди бәла-казага очраса да, шуңа түзәргә хәзерләнде. Ләкин андый бәла-каза тумады. Урынында яткан хәлдә генә, бикә үзенә өлкән асрауны чакыртты.

— Любовь Любимовна, — дип башлады ул акрын һәм йомшак тавыш белән: кайчагында ул куылган, ятим калган, жәфа чиккән кеше булып кыланырга ярата иде; һәм ул андый чакларда өйдәге барлык кешеләргә дә уңайсыз була иде, әйтәсе дә юк, — Любовь Любимовна, жан кисәгем, сез күрәсезме, минем хәлем нинди, барыгыз, Гаврило Андреич янына, сөйләшегез аның белән, шулай ук ниндидер бер эт баласы, аның бикәсенең тормышыннан, тынычлыгыннан да кыйммәтрәкме икән? Мин моңар ышанырга теләмәс идем, — дип өстәде ул тирән хискә бирелгән кыяфәт белән. — Барыгыз, жан кисәгем, рәхимле булыгыз, Гаврило Андреич янына барыгыз.

Любовь Любимовна Гаврило бүлмәсенә китте. Алар нәрсә турында сөйләшкәннәрдер, ләкин

бераз вакыттан соң, бер төркем кеше ишек алды буйлап Гарасим чоланына таба юнәлде: алда, жыл булмаса да, картузын тотып, Гаврило, аның янында лакейлар һәм поварлар бара; Дядя Хвост тәрәзәдән карап тора һәм боерыклар бирә, икенче төрле әйткәндә, тик болай гына, кулларны бутый; иң артта малайлар сикерешәләр, кыланышалар, аларның яртысы күршәдән кәргәннәр. Чоланга менә торган тар баскычта бер каравылчы тора, ишек төбөндә тагын икесе таяк тотып утыра. Менә баскычтан күтәрелә башладылар, бөтен баскыч кеше белән тулды. Гаврило ишек шакып кычкырды:

— Ач!

Буылып-буылып өргән тавыш ишетелде, ләкин җавап бирүче булмады.

— Ач, диләр сиңа!— дип кабатлады ул.

Түбәндә торган Степанның исенә төште:

— Я, Гаврило Андреич,— диде ул,— ул бит чукрак ишетми.

Барысы да көлеп җибәрделәр.

Гаврило югарыдан:

— Ни эшләргә соң?— дип каршы килде.

— Ә аның ишегендә тишек бар,— дип җавап бирде Степан.— Сөз шунда, таяк белән төрткәләгез.

Гаврило иелде.

— Ул тишекне ниндидер чикмән белән тома-лаган.

— Ә сөз чикмәнне эчкә этеп җибәрәгез.

Анда тагын тонык кына өрү тавышы ишетелде.

— Кара, кара, үзе үк тавыш бирә,— диделәр төркемдәгеләр һәм тагы көлештеләр.

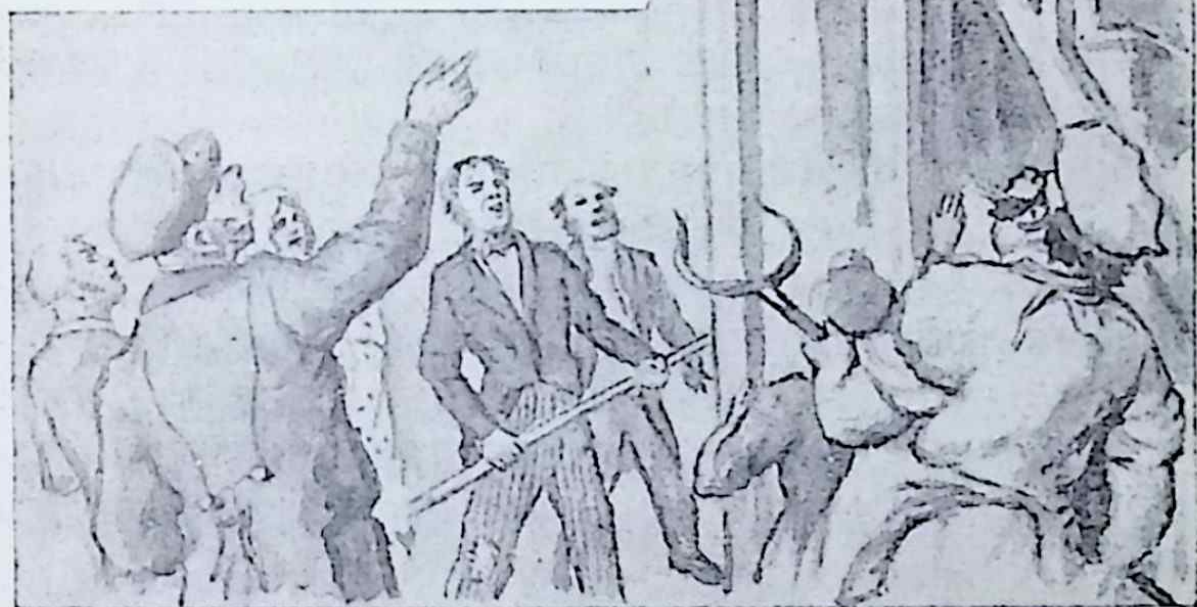
Гаврило үзенәң колак артын кашыды.

— Юк, туган,— диде ул ахырында,— телисен икән, чикмәнне сөз үзәң төртеп җибәр.

— Ярар алайса,
рөхсәт итегез.

Степан югарыга
менде, таяк алып, чик-
мәнне эчкә төртеп жи-
бәрде һәм:

«Чык, чык!» — дип
сөйләнә-сөйләнә, ишек-
кә таяк тыгып, бутый
башлады. Ул яңадан
таяк тыгып бутый гына
башлаган иде, менә
кинәт чолан ишегенен
ачылып китүе булды —
ялчыларның бөтенесе

шундук баскычтан мэтәлә-мэтәлә түбәнгә тәгәрә-
шә башладылар. Гаврило барысыннан да алда
төште, Дядя Хвост тәрәзәсен бикләде.

Ишек алдыннан Гаврило:

— Я, я, я, я! — дип кычкырды. — Кара син
аны, кара!..

Гарасим бусагада хәрәкәтсез басып тора

иде. Кешеләр төркеме баскыч төбенә жыйналды. Гарасим биленә таянып өстенә немец кафтаны кигән бәндәчекләрнең барысына да карап торды; ул үзенә кызыл күлмәген кигән хәлдә, алар алдында ниндидер Алып батыр булып күренде.

Гаврило бер адым алга атлады:

— Кара аны, туган,— диде ул,— син монда жотырынасы булма.

Ул, төрле ымлаулар ярдәмендә, бикә хәзер үк синең этеңне сорый; син бир аны, хәзер үк, югыйсә, яхшы булмас,— диде. Гарасим аңар карады, эткә төртеп күрсәтте үзенә муенына кулы белән, асарга элмәк тарткан кебек итеп күрсәтте, һәм дворецкийга сораулы караш ташлады.

— Әйе, әйе,— дип дәрәсләде тегесе башын изәп,— һичшиксез, шулай.

Гарасим түбән карады, аннан кинәт селкенде, бер гөнаһсыз һәм кызыксыну белән койрыгын болгап, колакларын торгызып, һаман аның янында басып торган Мумуга күрсәтте, яңадан муенына кулын куеп, асу билгесен күрсәтте, һәм Мумуну үтерү эшен үз өстенә алганлыгын белдергәндәй, бик мәгънәле итеп, күкрәгенә сугып куйды.

Гаврило аңа җавап итеп:

— Әмма, син алдыйсың,— дип бармак янады.

Гарасим аңар карап ачулы елмайды, тагын үзенә күкрәгенә сукты һәм ишеген ябып кереп китте.

Барысы да эндәшмичә генә бер-берсенә караштылар.

— Нәрсә дигән сүз булды инде бу?— дип башлады Гаврило.— Көрде дә бикләнде?

— Калдырыгыз аны, Гаврило Андреич,—диде Степан:— Ул вәгъдә бирсә, эшли инде. Ул шундый... Әгәр дә инде, ул вәгъдә бирә икән, һичшиксез, дөрөс була. Бу турыга килгәндә, ул безнең ише халык түгел. Нәрсә дөрөс икән, шул дөрөс. Әйе.

— Әйе,—дип кабатладылар барысы да һәм башларын селкеделәр.— Бу шулай. Әйе.

Дядя Хвост тәрәзәне ачты һәм шулай ук «әйе» диде.

— Ярар, карап карарбыз,—диде Гаврило.— Ләкин каравылны алмаска кирәк. Әй, син, Ерошка!—дип өстәде ул ниндидер, бакчачы булып саналган, өстенә сары казаки кигән чырайсыз кешегә эндәшеп,—синең нинди эшең бар! Таяк ал да утыр шунда, һәм ул-бу була калса, шундук миңа йөгер!

Ерошка таяк алып, баскычның иң соңгы басмасына утырды. Халык төркеме, кайбер бик кызыксынучан кешеләрдән һәм малайлардан башкалары, таралышты, ә Гаврило өйгә әйләнеп керде дә Любовь Любимовна аркылы бикәгә бөтенесе үтәлдә, дип хәбәр итәргә кушты, ә үзәндый-мондый хәл булса дип, форейторны хожалыйга¹ жиберде. Бикә кулъяулыгының башын төйнәде, аңар одеколон сипте, иснәп карады, үзенең чигәләрен ышкыды, чәй эчте һәм, лавр-чия тамчылары тәэсирендә, тагын йоклап китте.

Барлык бу гаугалардан соң, бер сәгать үткәч,

¹ Х о ж а л ы й — йомышчы, полициядә төрле йөкләмәләрне үтәүче хезмәтче.

чолан ишеге ачылды, һәм Гарасим күренде. Ул өстенә бәйрәм кафтаны кигән; Мумуны бауга бәйләп җитәкләгән. Ерошка, читкә тайпылып, аңа юл бирде. Гарасим капкага юнәлде. Малайлар һәм ишек алдында булганнар аны эндәшмичә, карашлары белән генә озатып калдылар. Ул хәтта борылып та карамады, бүреген дә урамга чыккач кына киде. Гаврило шул-ук Ерошканы аның артыннан күзәтчә итеп җибәрде. Ерошка аның, эте белән бергәләп трактирга кереп киткәнен ерактан күреп торды, һәм аның чыкканын көтә башлады.

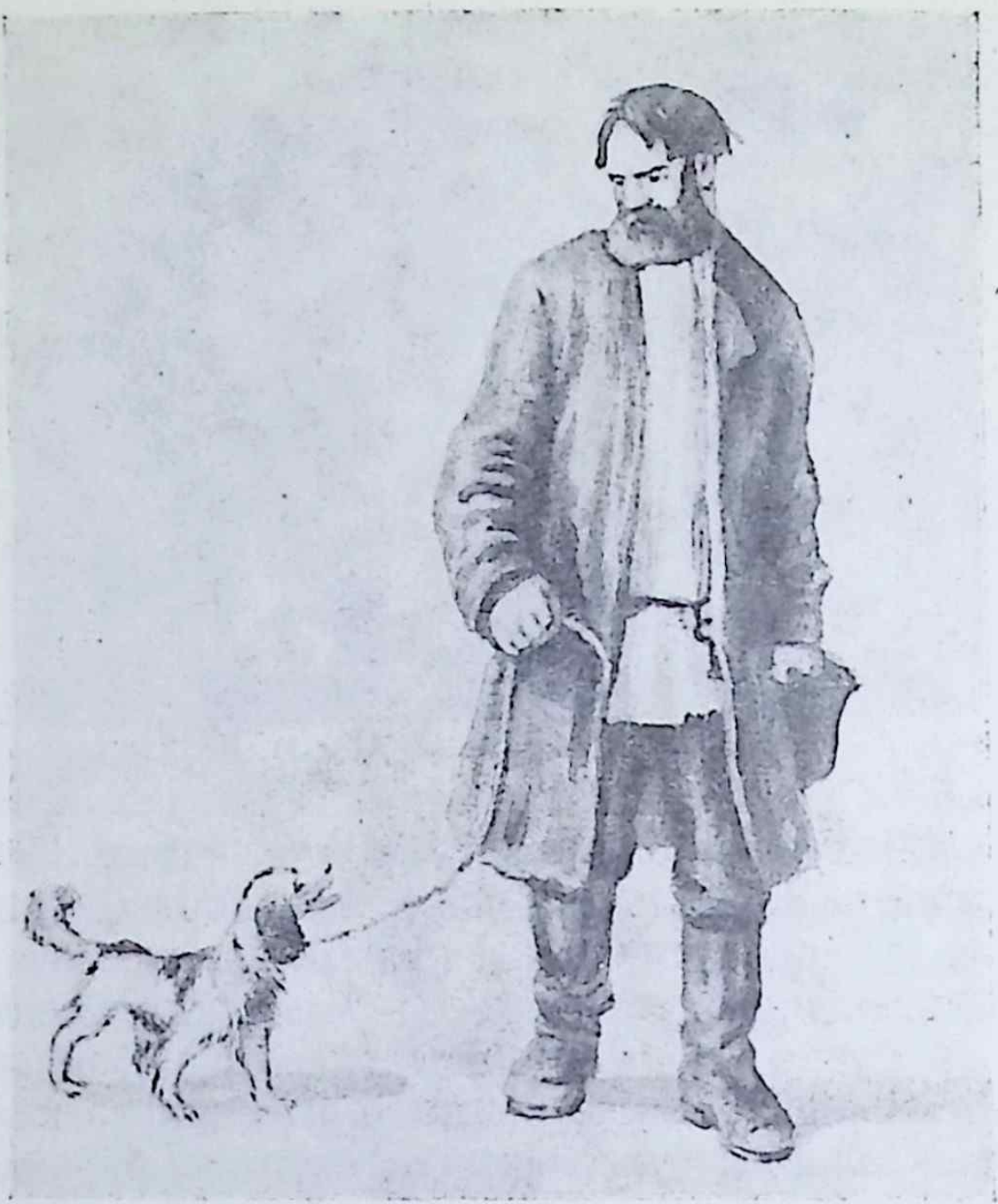
Трактирда аны беләләр һәм аның ымлауларын аңлыйлар иде. Ул үзенә итле ши сорап алды һәм куллары белән өстәлгә таянып утырды. Муму, акыллы күзләре белән як-ягына каранып, аның урындыгы янында тыныч кына басып торды. Этнең йоннары шундый ялтырый, аны күптән түгел тараганнары күренеп тора иде. Гарасимга ши китерделәр. Ул анда ипи, итләрне ваклап турады да, тәлинкәне идәнгә куйды. Муму гадәттәгечә тәрбиялә булып, танавын ашка тидерер-тидермәс кенә иттереп ашарга кереште; Гарасим аңар озак карап торды; кинәт аның күзләреннән ике авыр яшь бөртөгә тәгәрәп төште: берсе этнен текә маңгаена, икенчесе — шигә тамды. Ул йөзен кулы белән каплады. Муму ярты тәлинкә ашады да, яланып бер кырыйга китте. Гарасим торды, ши өчен түләде һәм аш бирүченең беркадәр гажәпсенгән күз карашы астында чыгып китте. Ерошка Гарасимны күргәч, чатка посты һәм, аны үз яныннан үткәреп, тагын аның артыннан китте.

Гарасим ашыкмыйча барды һәм Мумуны баудан ычкындырмады; чатка җиткәч, ул ничектер уйга калып туктады һәм кинәт тиз адымнар белән

турыдан-туры Крымский Бродка китте. Юлда ул, янына флигель салына торган йортның ишек алдына керде һәм аннан, култык астына кыстырып, ике кирпич алып чыкты. Крымский Бродтан ул яр буена таба борылды, казыкка бәйләнәп куелган ишкәкле ике көймә торган җиргә килеп җитте (аларны ул электә үк күргәне бар иде), шуларның берсенә Муму белән сикереп керде. Бакча янындагы шалаштан ниндидер аксак карт чыгып, аңар кычкырды. Ләкин Гарасим аңар бары тик башын гына селкеде дә, бик кызу ишәргә тотынды, агымга каршы булса да, күз ачып йомганчы, йөз сажәнләп алга китте. Карт торды-торды да, башта сул, аннан уң кулы белән үзенң җилкәсен кашыды һәм аксый-аксый шалашына кереп китте.

Ә Гарасим иште дә иште. Менә инде Москва артта калды. Менә инде яр буйлап болыннар, бакчалар, кырлар, эрәмәлекләр сузылдылар, авыл өйләре күренгәләп, авыл һавасы башланды. Ул

ишкәкләрен куеп, аның каршына көймәнең коры утыргычына утырган Мумуга башы белән елышты, — көймәнең төбе су белән тулган, — көчле кулларын этнең аркасы өстенә куеп, хәрәкәтсез калды. Бу вакытта көймәне агым әкрәнләп шәһәргә таба кире агыза башлады. Ахырында Гарасим турайды, ашыгып, йөзенә авырыксынган ачулы кыяфәт чыгарып, алып килгән кирпичләренә бау бәйләде, элмәк ясады, аны Мумуның муенына кидерде, аны елга өстендә югары күтәрәп, соңгы тапкыр карады... Эт, бер дә куркусыз кыяфәттә,

аңар ышаныч белән карады һәм койрыгын әкрен генә бутады. Гарасим читкә борылды, күзләрен йомды һәм кулларын жәеп жиберде... ул бернәрсә дә, төшөп киткән Мумуның кинәт чинавын да, суның авыр чапылдавын да ишетмәде, аның өчен иң шау-шулы көн дә, безнең өчен тавышсыз булган төннәрнең берсе кебек, тавыш-тынсыз иде, һәм, ул тагын күзләрен ачканда, кечкенә дулкындар, электәгечә көймәнән ян-ягына бәреләләр, чәчриләр, бер-берсен куган шикелле, елга буйлап электәгечә ашыгалар иде, һәм артта, еракта ук, ниндидер киң түгәрәкләр ярға таба йөгәрешәләр иде.

Ерошка Гарасим күздән югалгач ук, өйгә әйләнеп кайтты һәм нәрсә күргәннәрен бәйнә-бәйнә сөйләп бирде.

— Билгеле, — диде Степан, — ул аны суга ба-тырачак. Ул вәгъдә биргән икән, тыныч булырга мөмкин. Ул сүз бирсә...

Көн буена Гарасимны берәү дә күрмәде. Ул төшке ашын өйдә ашамады. Кич житте, кичке ашка аңардан башкалар барысы да жыйналды.

— Нинди юләрсымак бу Гарасим!— дип чә-
релдәде кер юучы юан хатын.— Шулай, эт өчен
шулкадәр кайгырырга ярыймыни инде!.. Чын
әгәр!

Степан, кашыгын батырып ботка алды да, ки-
нәт:

— Гарасим монда иде әле,— дип әйтеп куйды.

— Ничек? Қайчан?

— Менә ике сәгать чамасы гына элек. Ничек
шулай булмасын. Мин бит аның белән капка тө-
бендә очраштым; ул тагын моннан китеп бара
иде, ишек алдыннан чыкты. Ә мин аннан эт ту-
рында сорашмакчы идем дә, ә ул, күрәсен, ачулы
чагы булгандыр, мине этеп кенә жибәрде, ул ми-
не, миңа бәйләнмә әле, дип, болай читкә генә
этәргә теләде булса кирәк,— ә муен тамырына
шундый кундырды, ой-ой-ой!— Һәм Степан, их-
тыярсыз елмаеп, иңбашларын жыерды һәм муе-
нын кашып куйды.— Әйе,— дип өстәде ул,— иге-
лекле кул, әйтерәң бармы, берәгәйле кул.

Бөтенесе Степаннан көлештеләр һәм кичке
аштан соң йокларга таралыштылар.

Ә шул вакытта Т... шоссе буеннан кызу-кызу,
бер дә тукталмыйча, аркасына капчык аскан, ку-
лына озын таяк тоткан ниндидер бер баһадир
гәүдәле, зур кеше алга атлый. Бу Гарасим иде.
Ул артына да карамастан өенә, үзенә авылына,
туган иленә ашыга. Мескен Мумуны батырган-
нан соң, ул, ашыгып чоланына кайтты. Қайбер
вак-төяк әйберләрен тиз-тиз иске ак жәймәсенә
салып төреп, бәйләде дә жылкәсенә асты һәм ме-
нә аның бөтен байлығы. Юлны ул, аны Москвага
китергән чакта ук, яхшы исендә калдырган иде, би-

кә аны алдырган авыл, шосседан егерме биш чак-
рым тирәсендәге жирдә, читтәрәк иде. Ул үзенен
юлын жиңелмәс батырлык, ярсулы һәм шул ук
вакытта шатлыклы ышаныч белән дәвам итте.
Ул бара, аның күкрәге киң ачылган, күзләре ком-
сызланып туп-туры алга текәлгән. Ул, әйтерсен
лә аны, туган илендә карчык анасы көткән кебек,
ашыкты. Әйтерсен лә чит илдә, чит кешеләр ара-
сында озак сәфәрдә йөргәннән соң, ул аны үзенә
чакырган... Әле яңа гына башланган жәйге төн
тын һәм жылы иде; бер яктан, кояш батып һәм
күк чите узган көннең соңгы нуры белән аз гына
алсуланып, һәм агарып тора иде; икенче яктан
күгелжем эңгер-меңгер күтәрелә иде. Төн шун-
нан килә. Тирә-юньдә йөзәрләгән бытбылдыклар
бытылдылар, тартарлар бер-беренә кара-каршы
тавыш бирәләр... Гарасим аларны ишетә алмый
иде, шулай ук ул агачларның төнге, сизгер шып-
тырдауларын да ишетә алмады. Алар яныннан
көчле адымнары белән узса да, ул аларны ишет-
ми; ләкин ул өлгергән арышның таныш исен сиз-
де, бу ис караңгы кырлардан шундый бөркелә,
аңа каршы искән жыл,— туган ил жиле,— аның
йөзенә ягымлы бәрелә, аның чәчләрендә һәм сака-
лында уйный; ул үз каршында агарып торган
юлны — өйгә алып кайтучы, туры, ук кебек юл-
ны күрә; күктәге аның юлларын яктыртучы хи-
сапсыз йолдызларны күрә, һәм, арсландай көч-
ле, рухлы атлап барудан тәмам кызган егетне, яңа
чыгып килүче кояш үзенен дымлы кызыл нурла-
ры белән коендырганда, Москва белән аның ара-
сында инде утыз биш чакрым ара ята иде.

Ике көннән инде ул өенә, үз йортына кайтып
житте, аның өенә урнаштырылган солдатка ха-
тын бик гажәпкә калды. Сыннар алдында гыйба-
дәт кылгач, ул шундук старостага китте. Староста

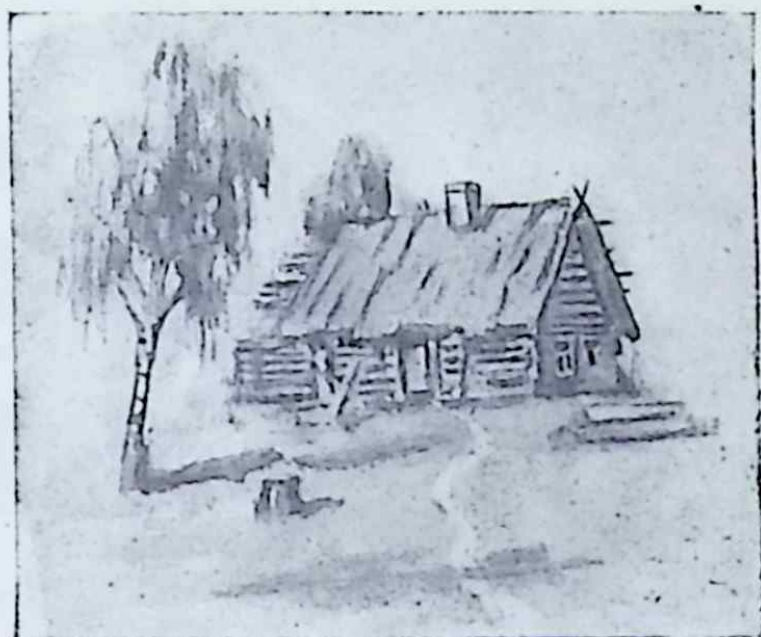
башта гажәпләнде, ләкин печән өсте башланган
гына иде. Яхшы эшче булган Гарасимга, шунда
ук чалгы тоттырдылар, һәм ул искечә ысул белән
чабарга кереште, ул шундый итеп чапты, аның
колачына һәм өелеп барган печәнәнә карап, му-
жикларның исләре китә иде.

Ә Москвада, Гарасим качканның икенче кө-
нөндә генә, аны эзләргә керештеләр. Аның чола-
нына керделәр, актарындылар. Гаврилога әйтте-
ләр. Анысы килде, карады, иңбашларын жыерды
һәм телсез я качкан, я үзенә ахмак эте белән
баткандыр дигән карарга килде. Полициягә бел-
дерделәр, бикәгә хәбәр иттеләр. Бикә ачуланды,
елады, аны ничек кенә итеп булса да табарга
боерык бирде, ул, бервакытта да этне юк итәргә
боерык бирмәдем дип, ышандырырга кереште,
ахыр чиктә, Гаврилога шундый нык шелтә бир-
де, тегесе көн озын бары башын гына селкеп йөр-
де һәм гел: «Я инде, я!» — дип сөйләнде, бу сөйлә-
нүеннән бары тик Дядя Хвост «я инде, я» дип үр-
тәгәч кенә туктады. Ахырында Гарасимның анда
кайтуы турында авылдан хәбәр килде. Бикә бе-
раз тынычланды; башта аны яңадан тизлек белән
Москвага кайтарту турында боерык бирү туры-
нда уйлаган иде, аннары, мондый кадер белмәгән
кешенә бөтенләй кирәге юк дип белдерде. Хәер,
ул үзе дә шуннан соң озак тормыйча үлдә; ә аның
варислары Гарасим турында уйлап тормадылар:
алар башка крепостнойларны да оброк түләү
шарты белән таратып жибәрделәр.

Һәм хәзер дә Гарасим үзенә өендә ялгызак
булып яши; электәгечә таза һәм көчле, электәге-
чә дүрт кеше урынына бер үзе эшли һәм электә-
гечә эре һәм горур. Ләкин күршеләр аның Моск-
вадан кайтканнан бирле, электәгечә хатын-кыз-
лар белән аралашуны ташлавын сизделәр, хәтта

ул аларга карамый да, шулай ук, үзендә бер генә эт тә асрамый.

«Хәер,— аңар хатынсыз тору — аның үзе өчен бәхет кенә,— дип сөйләнәләр мужиклар, хатын-кыз аңа нигә; ә эт — нәрсәгә аңа эт! Аның ишек алдына каракны ыргак белән дә тарттырып китерә алмассың!» Телсезнең баһадирларча көче турында менә шундый сүз йөрде.

И. С. Тургенев

МУМУ

(на татарском языке)

Художество редакторы *Э. Е. Дьячкова*

Техник редакторы *Э. С. Салихова*

Корректоры *М. А. Бычкова*

Наборга бирелде 22 I-1955 ел.	Басарга кул куелды 6 IV-1955 ел.	ПФ 02182.
Кәгазь форматы 84X108 ¹ / ₃₂ .	Учет-изд. 2,02 табак.	Басма табак 3,25 (2,67).
Табакта 44.000 хәреф.	Заказ № 038.	Тираж 15.000.
		Бәясе 60 тиен.

ТАССР Культура Министрлыгының Татполиграф типографиясе.

Казан, Миславский ур., йорт № 9.

Бэясе 60 тиен